

ШАНТАЛ МУФ

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЯТ ПАРАДОКС

Преводът е направен по изданието:

MOUFFE, CHANTAL

THE DEMOCRATIC PARADOX

LONDON-NEW YORK: VERSO, 2005

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на Фондация за хуманитарни и социални изследвания и издателство „Изток-Запад“.

Copyright © Verso, 2005

© Елица Станоева, превод, 2013

© Фондация за хуманитарни и социални изследвания, 2013

© Издателство „Изток-Запад“, 2013

ISBN 978-619-152-181-4

ШАНТАЛ МУФ ДЕМОКРАТИЧЕСКИЯТ ПАРАДОКС

Всички се погаждат благодарение на всеобщо недоразумение.
Шарл Бодлер¹

Пътнико, няма път. Пътят се прави от твоето ходене.
Антонио Мачадо

¹ Шарл Бодлер, *Сърцето ми разголено*, прев. Лилия Сталева, София, 2005.

СЪДЪРЖАНИЕ

БЛАГОДАРНОСТИ	7
ПРЕДГОВОР	9
ВЪВЕДЕНИЕ	
ДЕМОКРАТИЧЕСКИЯТ ПАРАДОКС	11
ГЛАВА 1	
ДЕМОКРАЦИЯТА, ВЛАСТТА И „ПОЛИТИЧЕСКОТО“	25
ПЛУРАЛИЗМЪТ И МОДЕРНАТА ДЕМОКРАЦИЯ.....	26
ПЛУРАЛИЗЪМ, ВЛАСТ И АНТАГОНИЗЪМ.....	28
ПОЛИТИЧЕСКИЯТ ЛИБЕРАЛИЗЪМ.....	30
ПРИПОКРИВАЩ СЕ КОНСЕНСУС ИЛИ КОНСТИТУЦИОНЕН КОНСЕНСУС.....	33
ДЕМОКРАЦИЯТА И НЕРЕШИМОСТТА.....	38
ГЛАВА 2	
КАРЛ ШМИТ И ПАРАДОКСЪТ НА ЛИБЕРАЛНАТА ДЕМОКРАЦИЯ	41
ДЕМОКРАЦИЯТА, ХОМОГЕННОСТТА И ПРЕДЕЛИТЕ НА ГРАЖДАНСТВО.....	42
ДЕМОКРАТИЧЕСКАТА ЛОГИКА НА ВКЛЮЧВАНЕ-ИЗКЛЮЧВАНЕ.....	47
ДЕЛИБЕРАТИВНАТА ДЕМОКРАЦИЯ И НЕЙНИТЕ СЛАБОСТИ.....	50
ПЛУРАЛИЗМЪТ И НЕГОВИТЕ ГРАНИЦИ.....	53
ПОГРЕШНАТА ДИЛЕМА НА ШМИТ.....	58
ГЛАВА 3	
ВИТГЕНЩАЙН, ПОЛИТИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ И ДЕМОКРАЦИЯТА	63
УНИВЕРСАЛИЗЪМ VERSUS КОНТЕКСТУАЛИЗЪМ.....	65
ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО СЪДЪРЖАНИЕ ИЛИ КАТО ПРОЦЕДУРИ.....	70
ДЕМОКРАТИЧНИЯТ КОНСЕНСУС И АГОНИСТИЧНИЯТ ПЛУРАЛИЗЪМ.....	72
ВИТГЕНЩАЙН И ОТГОВОРНОСТТА.....	76

ГЛАВА 4	
ЗА АГОНИСТИЧЕН МОДЕЛ НА ДЕМОКРАЦИЯ	81
ДЕЛИБЕРАТИВНАТА	
ДЕМОКРАЦИЯ: НЕЙНИТЕ ЦЕЛИ	84
БЯГСТВОТО ОТ ПЛУРАЛИЗМА.....	90
ЧИЯ ЛОЯЛНОСТ КЪМ ДЕМОКРАЦИЯТА?	94
„АГОНИСТИЧЕН“ МОДЕЛ НА ДЕМОКРАЦИЯ	99
ГЛАВА 5	
ПОЛИТИКА БЕЗ ПРОТИВНИК?	107
КОНФЛИКТЪТ И МОДЕРНАТА ДЕМОКРАЦИЯ	111
ПОЛИТИКАТА И ПОЛИТИЧЕСКОТО	115
ПРОБЛЕМАТИЗИРАНЕ НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА.....	116
ЛЕВИЦАТА И РАВЕНСТВОТО.....	119
НОВ ЛЯВ ПРОЕКТ	122
ЗАКЛЮЧЕНИЕ:	
ЕТИКАТА НА ДЕМОКРАЦИЯТА.....	125

БЛАГОДАРНОСТИ

Събраните в този сборник студии са публикувани в следните издания. „Демокрацията, властта и „политическото““ е публикувана в по-различен вариант под заглавие „Демокрация и плурализъм: критика на рационалисткия подход“ в *Cardozo Law Review*, 16, 5 (March 1995); „Карл Шмит и парадоксът на либералната демокрация“ – в *The Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, X, 1 (January 1997); в леко променен вариант статията „За агонистичен модел на демокрация“ е писана за сборника *Политическа теория в преход* под съставителството на Ноел Съливан (*Political Theory in Transition*, ed. Noel O’Sullivan, Routledge, 2000); „Политика без съперник?“ е публикувана в по-различен вариант и със заглавие „Радикалният център: Политика без съперник“ в *Soundings*, 9 (Summer 1998). „Витгенщайн, политическата теория и демокрацията“ е разработеният вариант на текст, представен на конференция в Университета на Билефелд през януари 1996 г.

Бих искала да благодаря на Даниел Хан за редакторската му помощ.

ПРЕДГОВОР

Събраните в този сборник студии са написани през последните пет години. Повечето от тях вече са публикувани, някои в различен вариант. Една от тях – доклад, изнесен на конференция – се издава за пръв път в този сборник. Въведението и заключението са писани специално за книгата, но отразяват идеи, развити в няколко статии, които не са включени тук.

Съзнавам, че по отношение на централните теми има известно повторение. На места съм решила да ги оставя в оригиналния им вариант, тъй като не би било възможно да се премахнат повторенията, без с това да оцетя яснотата на тезата ми във всеки отделен текст.

Обсъжданите в *Демократическият парадокс* проблеми са продължение на рефлексия, която започнах заедно с Ернесто Лакло в *Хегемония и социалистическа стратегия* и по-късно развих в *Завръщането на политическото*. Политическите събития след издаването на последната книга и изявената от тях нарастваща тенденция социалдемократическите партии да се преориентират към центристка консенсусна политика засилиха убеждението ми, че политическата теория има неотложната задача да създаде алтернатива на господстващата рамка в демократическата политическа теория. За да проумеем фундаменталните дефекти в сърцевината на „третия път“, трябва първо да се примирим с конфликтния характер на политиката и неизкоренимостта на антагонизма – точно това, което все по-модният подход на „делиберативната демокрация“ упорито се мъчи да отрече.

Докато четях тези текстове отново, подготвяйки ги за публикация, осъзнах, че всеки от тях, макар и по различен начин, изтъква парадоксалната природа на модерната либерална демокрация. Тъй като рационалните мислители, с които споря, широко споделят антипатия към парадоксите, реших, че именно на този аспект от сегашната ми работа си заслужава да наблегна. Оттук идва и заглавието на този сборник.

ВЪВЕДЕНИЕ

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЯТ ПАРАДОКС

Макар и по различен начин, всички студии в този сборник се занимават с това, което определям като „парадокс“ на модерната демокрация, и проучват разнородните му политически и теоретични последици. Първоначално изследването ми се съсредоточава върху естеството на модерната демокрация – въпрос, който според мен все още не е достатъчно добре изяснен. Кое е най-подходящото определение за новия тип демокрация, който се установява в западния свят през последните два века? Той е обозначаван с най-различни термини: модерна демокрация, представителна демокрация, парламентарна демокрация, плуралистична демокрация, конституционна демокрация, либерална демокрация. Според някои основната разлика с древната демокрация се състои в това, че в по-големи и по-сложни общества преките форми на демократично управление стават невъзможни; точно поради тази причина модерната демокрация трябва да бъде представителна. Други, като например Клод Лефор, наблягат на символната трансформация, която прави възможна появата на модерната демокрация: „разпадането на ориентирите на сигурност“.¹ Според него в модерното демократично общество властта, законът и знанието се оказват в ситуация на радикална неопределеност. Това е следствие от „демократичната революция“, водеща до изчезването на онази власт, която е вплътена в личността на владетеля и е обвързана с трансцендентен авторитет. Така се поставя началото на нов вид институиране на социалното, при което властта става „празно място“.

Мисля, че е изключително важно да се подчертаят, както прави Лефор, възникването на нова символна рамка и модерната невъзможност за последна гаранция и окончателна легитимация. Но вместо просто да отъждествя модерната форма на демокрация с

¹ Claude Lefort, *Democracy and Political Theory*, Oxford, 1988, p. 19.

празното място на властта, бих искала да подчертая и разграничението между два аспекта: от една страна, демокрацията като форма на управление, тоест принципът на суверенитета на народа; и от друга страна, символната рамка, в която се упражнява това демократично управление. Новото при модерната демокрация, онова, което я прави истински „модерна“, е, че с настъпването на „демократичната революция“ отново изплува старият демократичен принцип, че „властта трябва да се упражнява от народа“. Но този път той се появява в символна рамка, вдъхновена от либералния дискурс със силния му акцент върху ценността на индивидуалната свобода и човешките права. Тези ценности заемат централно място в либералната традиция и са конститутивни за модерната представа за света. И все пак не трябва да ги приемаме за неразривна част от демократичната традиция, чиито централни ценности – равенство и народен суверенитет – са различни. В действителност разделието между църква и държава, между сферите на публичното и частното, както и самата идея за *Rechtsstaat* – все централни моменти в политиката на либерализма – не произхождат от демократичния дискурс, а водят началото си от другаде.

Ето защо е от решаващо значение да осъзнаем, че при модерната демокрация става дума за нова политическа форма на общество, чиято специфика произтича от сдвояването на две различни традиции. От една страна, имаме либералната традиция, конституирана от върховенството на закона, защитата на човешките права и зачитането на индивидуалната свобода, а от друга – демократичната традиция, чиито основни идеи са тези за равенство, тъждество между управляващи и управлявани и народен суверенитет. Между тези две отделни традиции няма задължителна връзка, а единствено случайно историческо сдвояване. Както К. Б. Макфърсън прощателно подчертава, посредством това сдвояване либерализмът се демократизира, а демокрацията се либерализира. Да не забравяме, че макар и днес да приемаме връзката между либерализъм и демокрация за даденост, съюзът им съвсем не протича гладко, а е резултат от ожесточени борби. Много либерали и много демократи прекрасно са осъзнавали конфликта между съответващите си логики, както и наложените от либералната демокрация ограничения върху реализацията на целите им. Всъщност и двете страни непрестанно се опитват да интерпретират правилата ѝ по начин,

който би прилягал по-добре на стремежите им. От теоретична позиция някои либерали като Ф. А. Хайек твърдят, че „демократията по същество [е] средство, утилитарен механизъм за гарантиране на вътрешен мир и лична свобода“¹, който е полезен, единствено докато не застрашава либералните институции, но застраши ли ги, трябва да бъде изоставен. Други либерали следват различна стратегия, поддържайки позицията, че ако вземат решенията си „рационално“, хората не биха се обърнали срещу правата и свободите, а в случай, че го направят, решението им не трябва да се приема за легитимно. На другия полюс някои демократи разпалено отписват либералните институции като „буржоазни формални свободи“ и горещо желаят да се борят за замяната им с преки форми на демокрация, при които волята на народа ще може да се изразява безпрепятствено.

Доминиращата тенденция днес е да мислим демокрацията по такъв начин, че почти изцяло да я отъждествяваме с *Rechtsstaat* и със защитата на човешките права, като оставяме настрана елемента на народен суверенитет, приемайки го за отживелица. Това поражда „демократичен дефицит“, който предвид централната роля на идеята за народен суверенитет в демократичното въображаемо може да има изключително опасни ефекти върху лоялността към демократичните институции. Самата легитимност на либералната демокрация се основава на идеята за народен суверенитет и, както подсказва мобилизирането на тази идея от страна на десните популистки политици, би било сериозна грешка да повярваме, че е дошло времето да я изоставим. Либерално-демократичните институции не трябва да се приемат за даденост: има постоянна нужда да ги укрепваме и браним. За целта е необходимо да уловим особената им динамика и да признаем напрежението, произтичащо от функционирането на различните им логики. Само ако се примирим с демократическия парадокс, ще знаем как да се справяме с него.

Както става ясно от обсъждането ми на тезите на Карл Шмит в Глава 2, демократическата логика неизбежно предполага прокарването на граница между „ние“ и „те“ – тези, които принадлежат към „демоса“, и онези, които са извън него. Това е условието за самото упражняване на демократични права. То по необходимост влиза в

¹ F. Hayek, *The Road to Serfdom*, London, 1944, p. 52.

напрежение с либералния акцент върху зачитането на „човешките права“, тъй като няма гаранция, че дадено решение, взето посредством демократични процедури, няма да застраши някои от съществуващите права. В една либерална демокрация винаги се поставят ограничения върху упражняването на суверенитета на народа. Обикновено тези ограничения са зададени като удържащи самата рамка на зачитането на човешките права и като неподлежащи на преговаряне. В действителност, доколкото тези ограничения зависят от начина, по който се дефинират и интерпретират „човешките права“ в даден момент, те са изражение на господстващата хегемония и следователно подлежат на оспорване. Това, което не подлежи на оспорване в една либерална демокрация, е идеята, че е легитимно да се наложат ограничения върху народния суверенитет в името на свободата. Оттук произтича и парадоксалният характер на либералната демокрация.

Една от централните тези в тази книга е, че е жизнено важно демократическата политика да осъзнае, че либералната демокрация е резултат от сдвояването на две логики, които в крайна сметка са несъвместими, и че няма начин те да бъдат напълно помирени. Или, казано на езика на Витгенщайн, налице е конститутивно напрежение между съответстващите им „граматики“, напрежение, което никога не може да бъде преодоляно, а може единствено да бъде договорено по един или друг начин. Именно поради това либерално-демократичният режим винаги е бил средоточие на борби, които са движеща сила на историческите процеси на политическо развитие. Напрежението между двата му компонента може само временно да се стабилизира чрез прагматични договаряния между политически сили, които неизбежно осигуряват хегемонията на единия от двата компонента. Доскоро съществуването на съперничаещи си сили открито се признаваше и едва днес, когато самата идея за възможна алтернатива на съществуващия ред вече е дискредитирана, стабилизацията, осъществена под хегемонията на неолиберализма – с твърде особената му интерпретация кои права са важни и неподлежащи на преговаряне, – остава практически неоспорена.

Когато приемем за даденост, че напрежението между равенството и свободата не може да бъде помирено и може да има единствено случайни хегемонни форми на стабилизация на тяхното противоречие, става ясно, че с изчезването на самата идея за алтернатива

на съществуващата конфигурация на властта изчезва и самата възможност за легитимна форма на израз на съпротивите срещу доминиращите властови отношения. Статуквото бива натурализирано и се превръща в „реалното състояние на нещата“. Точно това, разбира се, се случва с настоящия *Zeitgeist* – т.нар. трети път, който не е нищо повече от оправдание на социалните демократи за капитулацията им пред неолибералната хегемония, чиито властови отношения те не възнамеряват да оспорват, а вместо това се задоволяват с извършването на някои дребни пренастройки, за да помогнат на хората да понесат приеманата за неминуема участ „глобализация“.

Искам да подчертая, че целта ми в събраните в този сборник студии е едновременно политическа и теоретична. От политическа гледна точка това, което ме води, е убеждението, че неоспорваната хегемония на неолиберализма е заплаха за демократичните институции. Днес неолибералните догми за ненакърнимите права на собственост, за всеобхватните добродетели на пазара и опасностите при намеса в логиката му съставляват „здравия разум“ в либерално-демократичните общества и оказват дълбоко влияние върху левицата, в резултат на което много леви партии се изместват надясно и евфемистично се предефинират като „ляв център“. По изключително сходен начин „третият път“ на Блеър и „пеще Mitte“ (новият център) на Шрьодер – две линии, вдъхновени от стратегията на „триангулация“ на Клинтън, – приемат начертания от неолибералните им предшественици терен. Неспособни – или нежелаещи – да си представят алтернатива на настоящата хегемонна конфигурация, те пропагандират форма на политика, която претендира да е позиционирана „отвъд лявото и дясното“ – категории, представени като загубили своята актуалност. Целта им е създаването на „консенсус в центъра“, който се заявява като единствения вид политика, адаптирана към новото информационно общество, а всички противници на „модернизационния“ им проект биват отписани като „сили на консерватизма“. Както обаче показвам в Глава 5, когато се разровим зад реториката им, моментално разбираме, че всъщност те просто са изоставили традиционната борба на левицата за равенство. Под претекст, че преосмислят и осъвременяват демократичните искания, призивите им към „модернизация“, „гъвкавост“ и „отговорност“ всъщност прикриват отказа им да обърнат внимание на исканията на онези народни сектори, които са из-

ключени от политическите и социеталните им приоритети. И още по-лошо, тези искания са отхвърлени като „антидемократични“ и „ретроградни“ и като останки от един напълно дискредитиран проект на „старата левица“. В този нарастващо „едноизмерен“ свят, в който е заличена всяка възможност за трансформация на властовите отношения, изобщо не е учудващо, че десните популистки партии правят сериозни пробиви в някои страни. В много случаи те са единствените, които изобличават „консенсуса в центъра“ и се опитват да завземат изоставения от левицата терен на оспорване. Особено тревожен е фактът, че много сектори на работническите класи усещат, че тези партии защитават интересите им по-добре от социалдемократите. Загубили вяра в традиционния демократичен процес, те са лесна мишена за десните демагози.

Току-що описаната политическа ситуация, характеризираща се с възхвала на ценностите на консенсусната центристка политика, е това, което мотивира теоретичното ми търсене. Поради това поставям особен акцент върху негативните последствия от представата, че идеалът на демокрацията е постигането на „рационален консенсус“, и върху съпровождащата я илюзия, че лявото и дясното вече не са релевантни категории за демократичната политика. Противно на твърденията на теоретиците на третия път, аз съм убедена, че размиването на границите между лявото и дясното съвсем не е напредък в демократична посока, а застрашава бъдещето на демокрацията.

Целта ми в този сборник е да проуча по какъв начин политическата теория би могла да допринесе за преодоляването на настоящата безизходица и за създаването на някои условия за възможно решение на трудното ни положение днес. Значителна част от размишленията ми е посветена на открояване слабостите на доминиращия подход в демократическата теория, който, както аз твърдя, е неспособен да осигури необходимите инструменти за подобно начинание. Проучвайки проблемите при този подход, стигам до заключението, че „консенсусният модел“ на демокрация, който вдъхновява теориите на „делиберативната демокрация“ и предложението за „политика на третия път“, е неспособен да улови динамиката на модерната демократична политика, заложена в конфронтацията между двата компонента на либерално-демократичното сдвояване. С други думи, именно неспособността на демократичните теоре-

тици и политици да разпознаят парадокса, чийто израз е либерално-демократичната политика, лежи в основата на погрешния им акцент върху консенсуса и поддържа вярата им, че антагонизмът може да бъде изкоренен. Точно този неуспех осуетява разработването на адекватен модел на демократична политика.¹

В полето на политическата теория това е особено явно в скорошните опити на Джон Ролс и Юрген Хабермас да помирят демокрацията с либерализма, които обсъждам в Глава 4. И двамата твърдят, че са открили решението на проблема за съвместимостта на свободата и равенството, който съпътства либерално-демократичното мислене от самото му зараждане. Решенията им безспорно са различни, но и двамата споделят убеждението, че посредством подходящи делиберативни процедури би трябвало да е възможно да се преодолее конфликта между индивидуалните права и свободи и исканията за равенство и всеобщо участие. Според Хабермас този конфликт престава да съществува, когато осъзнаем „едновременната изначалност“ на фундаменталните човешки права и народния суверенитет. Но както показвам, никой от двамата не може да постигне задоволително решение, тъй като всеки от тях в крайна сметка привилегирова едното измерение за сметка на другото: в случая с Ролс това е либерализмът, а в случая с Хабермас – демокрацията. Предвид невъзможността за окончателно помирение на двете логики, които са конститутивни за либералната демокрация, подобен неуспех може да се очаква и е крайно време демократичната политическа теория да изостави това свое безплодно търсене. Само ако се примирим с парадоксалната природа на модерната

¹ Тезата ми отново съвпада с тази на Уилям Конъли, който обосновава „политика на парадокса“ в *Идентичност/различие* [William Connolly, *Identity/Difference*, Ithaca, 1991] и в *Етосът на плурализацията* [William Connolly, *The Ethos of Pluralization*, Minneapolis, 1995]. Въпреки че поставяме акцент на различни аспекти, тъй като основният интерес на Конъли е да изведе на преден план онова, което нарича „парадокс на различието“, аз се занимавам най-вече с парадокса на либералната демокрация, подходите ни се доближават в множество важни пунктове. И двамата смятаме, че е жизнено важно плуралистичната демократична политика да разкрива и признава парадоксите, вместо да се опитва да ги прикрие или да ги преодолее чрез призови към рационалност или общност.

демократична политика, ще сме в позиция да мислим за нея адекватно – не като търсене на недостъпен консенсус, независимо чрез каква процедура се стремим към постигането му, а като „агонистична конфронтация“ между противоречиви интерпретации на конститутивните либерално-демократични ценности. При такава конфронтация конфигурацията ляво-дясно играе решаваща роля и илюзията, че демократичната политика може да се организира без тях, може да има единствено пагубни последици.

В Глава 4 предлагам либералната демокрация да бъде „преопирана“ (ако използвам израза на Рорти) в перспективата на „антагонистичния плурализъм“. Това, както твърдя аз, е най-добрият начин да признаем напрежението между основополагащите ѝ елементи и да го овладеем по продуктивен начин. Тоест, аз не съм съгласна с онези, които твърдят, че да приемем невъзможността за помиряване на двете традиции ни принуждава да потвърдим язвителната присъда над либералната демокрация на Карл Шмит, а именно тезата му, че този режим е неустойчив, тъй като либерализмът обезсилва демокрацията, а демокрацията обезсилва либерализма. Макар и да смятам, че критиката на Шмит съдържа важни прозрения и че тя трябва да се приема сериозно, позицията ми, развита в Глава 2, е, че тази окончателна непомиримост трябва да се представя не в модуса на противоречие, а като средоточие на парадокс. Аз твърдя, че макар Шмит да е прав, изтъквайки различните начини, по които универсалистката либерална логика е в опозиция на демократичната концепция за равенство и на необходимостта от политическо конституиране на „демоса“, това съвсем не ни принуждава да изоставим една от двете традиции. Ако мислим сдвояването им като пораждащо парадоксална конфигурация, това ни дава възможност да си представим напрежението между двете логики в позитивен план, вместо да го разглеждаме като водещо до разрушително противоречие. Нещо повече, смятам, че признаването на този парадокс ни позволява да уловим истинската сила на либералната демокрация. Оспорвайки непрестанно отношенията на включване-изключване, предпоставени от политическото конституиране на „народа“, което е едно от изискванията за упражняването на демокрация, либералният дискурс на универсални човешки права играе важна роля за поддържането на енергията на демократичното оспорване. От друга страна, единствено благодарение на демократическата

логика на еквивалентността може да се прокарат граници и да се създаде демос – две условия, без които не би било възможно истинско упражняване на права.

Трябва обаче да подчертаем, че това напрежение между демокрация и либерализъм не трябва да се мисли като напрежение между два принципа, които са напълно чужди един на друг и които установяват помежду си прости отношения на договаряне. Ако напрежението се мисли по този начин, това предполага един твърде опростенчески дуализъм. Вместо това, трябва да си представяме напрежението като създаващо не отношение на *договаряне*, а на *заразяване* в този смисъл: щом се постигне сдвояване на двата принципа – дори и то да е нестабилно, – всеки от тях променя идентичността на другия. Произтичащите от този процес на сдвояване режими на колективни идентичности са ансамбли, чиито конфигурации винаги са нещо повече от сбора на прилежащите им елементи. Както е типично за социалния живот, тук има „гешалтно“ измерение, което е от решаващо значение за разбирането ни на възприятието и поведението на колективните субекти.

Ако си представим динамиката на либерално-демократичната политика като пространство на парадокс, чийто ефект е да осуети както абсолютното затваряне, така и абсолютното разтваряне (възможността за които е заложена в граматиките на демокрацията и либерализма), това отваря множество интересни възможности. Несъмнено, възпрепятствайки пълното развитие на съответните им логики, това сдвояване се явява препятствие пред завършената им реализация; и свършената свобода, и свършеното равенство стават невъзможни. Но това е самото условие за възможност на една плуралистична форма на човешкото взаимно съществуване, при която правата могат да съществуват и да бъдат упражнявани и при която свободата и равенството могат по някакъв начин да съществуват заедно. Точно такава разбиране за либералната демокрация обаче изключва рационалистическият подход, който вместо да признае неизкоренимостта на въпросното напрежение, се опитва да намери начин да го премахне. Оттук и необходимостта да изоставим илюзията, че някога би могло да се постигне рационален консенсус, освободен от подобно напрежение, и да осъзнаем, че плуралистичната демократическа политика се състои от прагматични, несигурни и по необходимост нестабилни форми на договаряне на конститутивния ѝ парадокс.

Това примиряване с парадоксалната природа на либералната демокрация налага скъсване с рационалистката доминираща перспектива и изисква теоретична рамка, разпознаваща невъзможността да се конституира форма на социална обективност, която да не се основава на изначално изключване. Поради тази причина постоянна линия в аргументацията ми е изтъкването на необходимостта от неесенциалистски подход, вдъхновен от постструктурализма и деконструкцията, за да постигнем правилно разбиране за демокрацията. От известно време една от ключовите тези в работата ми е, че рационалистският подход е обречен да остане сляп за „политическото“ в измерението му на антагонизъм и че това недоглеждане има много сериозни последствия за демократичната политика. Тази перспектива вече бе въведена в *Хегемонията и социалистическата стратегия*¹ и в *Завръщането на политическото*² и някои глави от настоящата книга са продължение на този анализ. В Глава 3 изследвам и изключително важния според мен принос на Витгенщайн за разработването на нерационалистски подход към политическата теория. Смятам, че при късния Витгенщайн откриваме много прозрения, които могат да ни помогнат да мислим как се създава лоялност към демократичните ценности не посредством рационална аргументация, а чрез ансамбъл от езикови игри, конструирани демократични форми на индивидуалност. В противовес на погрешното според мен сегашно търсене на легитимност, основаваща се на рационалност, схващането на Витгенщайн, че съгласие се постига чрез участие в общи форми на живот и че това съгласие е от типа на „Einstimmung“, а не на „Einverstand“, ни разкрива напълно нова перспектива. Не по-малко важна за един истински плуралистичен подход е концепцията му за „следване на правило“, която, както твърдя аз, може да ни е полза при установяването на разнообразни начини за разиграване на демократичната игра.

За проекта ми е релевантна и работата на Жак Дерида. Представата му за „конститутивно Външно“ ми помага да подчертая ползата от един деконструктивен подход за улавяне на присъщия на всяка обективност антагонизъм, както и централната роля на раз-

¹ Ernesto Laclau and Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London, 1985.

² Chantal Mouffe, *The Return of the Political*, London, 1993.

граничението ние/те при конституирането на колективни политически идентичности. За да избегна недоразумения, нека изтъкна, че „конститутивно Външно“ не може да бъде сведено до диалектическо отрицание. За да бъде истински външно, Външното трябва да бъде несъвместимо с вътрешното и в същото време да бъде условие за появата му. Това е възможно, единствено ако онова, което е „Външно“, не е просто външното на едно конкретно съдържание, а е нещо, поставящо под въпрос „конкретността“ като такава. Точно това е заложено в деридианската представа за „конститутивното Външно“: не съдържание, което да бъде потвърдено/отречено от друго съдържание, явяващо се единствено негова диалектическа противоположност – какъвто би бил случаят, ако просто кажем, че няма „ние“ без „те“, – а съдържание, което, показвайки радикалната нерешимост на напрежението на своето конституиране, всъщност превръща позитивността си във функция на знака за нещо, надхвърлящо самото него – а именно възможността/невъзможността за позитивността като такава. В този случай антагонизмът не може да бъде сведен до елементарен процес на диалектическо обръщане: онова „те“ не е основополагащата противоположност на едно конкретно „ние“, а знакът за това, което прави *всяко едно* „ние“ невъзможно.

Разбирано по този начин, конститутивното Външно ни позволява да разнищим условията за поява на антагонизъм. Антагонизмът възниква, когато въпросното отношение ние/те, което досега се е възприемало единствено като просто различие, започне да се разглежда като отношение между приятел и враг. От този момент нататък то става съсредоточие на антагонизъм, тоест става политическо (в смисъла на Шмит). Ако колективните идентичности могат да се установяват единствено в модуса на ние/те, то тогава е очевидно, че при определени условия те винаги може да се трансформират в антагонистични отношения. Следователно, антагонизмът никога не може да бъде премахнат и той е една постоянно налична възможност в политиката. Поради това и една от ключовите задачи на демократическата политика е да създаде условията, при които подобна възможност е по-малко вероятно да възникне.

Именно разглеждането на демократическата политика в такъв ракурс е целта на проекта ми за „агонистичен плурализъм“, който очертавам в Глава 4. Първата стъпка в аргументацията ми е да за-

явя, че опозицията приятел/враг не е единствената форма, която антагонизмът може да приеме, а напротив – той може да се прояви и по друг начин. Поради това предложението ми е да разграничим две форми на антагонизъм: антагонизъм в собствен смисъл, възникващ между врагове, тоест хора без общо символно пространство, и това, което наричам „агонизъм“. Агонизмът е различен модус на проявление на антагонизъм, тъй като предполага отношение не между врагове, а между „противници“, като дефиницията за противници парадоксално е „приятелски настроени врагове“, тоест хора, които са приятели, защото споделят общо символно пространство, но са и врагове, защото искат да организират това общо символно пространство по различен начин.

Според мен категорията на противника е ключът за разбирането на спецификата на модерната плуралистична демократическа политика. Тя е и в самото ядро на мисленето ми за демокрацията като „агонистичен плурализъм“. Освен че ми позволява да парирам тезата на Шмит за вътрешната противоречивост на идеята за плуралистична демокрация, тя ми помага и да изведе на преден план слабостите на теоретичните на „делиберативната демокрация“, както и на политиката на т.нар. „радикален центризм“. В Глава 1 например проучвам по-новата версия на политическия либерализъм на Ролс и показвам проблематичните за един плуралистичен подход следствия от концепцията му за „добре уреденото общество“. Смяя да твърдя, че един от основните ѝ недостатъци е именно това, че заличава самото място на противника и така изключва всякаква легитимна опозиция от демократичната публична сфера.

На политическо равнище подобно явление може да бъде открито при „третия път“, който обсъждам в Глава 5. Аз твърдя, че „политика без противник“ е онази политика, която претендира, че всички интереси могат да бъдат помирени и че всеки – стига, разбира се, да се идентифицира с „проекта“ – може да бъде част от „народа“. За да оправдае одобрението си за настоящата неолиберална хегемония – претендирайки едновременно с това, че продължава да бъде радикален, – „третият път“ мобилизира определена представа за политика, която изоставя измерението на антагонизъм и постулира съществуването на „всеобщ интерес на народа“, чието осъществяване превъзмогва формата на решение на конфликти в модуса на печеливши и губещи. Социологически фон на тази теза

е представата, че е настъпил краят на цикъла на конфронтационна политика, който доминира в западния свят след Френската революция. Разграничението ляво-дясно днес е загубило релевантност, тъй като се крепи на социална друполюсност, която престава да съществува. За теоретици като Антъни Гидънс разделението ляво-дясно – което той отъждествява със старомодния фундаментализъм социалдемократия versus пазар, – е наследство от „обикновената модернизация“ и трябва да бъде преодоляно. В един глобализиран свят, белязан от развитието на нов индивидуализъм, демокрацията трябва да стане „диалогична“. Това, от което се нуждаем е „политика на живота“, която е способна да достигне до различните области на личния живот, създавайки „демократия на емоциите“.

Това, което липсва при подобна перспектива, е каквото и да било схващане за властовите отношения, структуриращи съвременните постиндустриални общества. Не може да се отрече, че капитализмът е претърпял радикална трансформация, но това не означава, че ефектите му са смекчени – точно обратното. Може и да сме се отказали от идеята за радикална алтернатива на капиталистическата система, но дори една обновена и модернизирана социалдемократия – каквато третият път има претенциите да бъде, – не може да не се обяви срещу окопаното богатство и власт на новата класа от мениджъри, ако иска да създаде едно по-справедливо и по-отговорно общество. Типът социално единомислие, което е запазена марка на Блеъризма, допринася единствено за поддържането на съществуващите йерархии. Никакъв диалог или морално проповядване не би убедил управляващата класа да се откаже от властта си. Държавата не може да ограничи периметъра си на действие до социалните последици от пазарните провали.

Безспорно има много нови проблеми, с които една еманципаторна политика трябва да се заеме. За да можем да си представим създаването на нова хегемония, е необходимо да предефинираме традиционното разбиране за ляво и дясно; но каквото и съдържание да дадем на тези категории, едно е сигурно: винаги настъпва момент, когато човек трябва да реши на коя страна в агонистичната им конфронтация да застане. Специфичното и ценното на модерната либерална демокрация е, че когато се разбира правилно, тя създава пространство, където тази конфронтация остава отворена, а властовите отношения винаги са под въпрос и никоя победа не

е окончателна. При все това подобна „агонистична“ демокрация изисква да приемем, че конфликтът и разделението са вътрешно присъщи на политиката и че не няма място, където помирението може да бъде постигнато безостатъчно като цялостна реализация на единството на „народа“. Да си въобразяваме, че плуралистичната демокрация може някога да намери свършена конкретизация, означава да я трансформираме в самоотричащ се идеал, тъй като условието за възможност на плуралистичната демокрация е същевременно условие за невъзможност на свършеното ѝ осъществяване. Поради това е така важно да приемем парадоксалната ѝ природа.

ГЛАВА I

ДЕМОКРАЦИЯТА, ВЛАСТТА И „ПОЛИТИЧЕСКОТО“

В последните десетилетия категории като „човешка природа“, „универсален разум“ и „рационален автономен субект“ все повече се поставят под въпрос. Изхождайки от различни позиции, редица мислители критикуват идеите за универсална човешка природа и за универсален канон на рационалност, чрез който тази човешка природа може да бъде опозната, както и възможността за безусловна универсална истина. Някои автори като Юрген Хабермас представят този вид критика на просвещенския универсализъм и рационализъм – определяна понякога като „постмодерна“ – като заплаха за модерния демократичен проект. Според тях съществуващата връзка между демократичния идеал на Просвещението и неговата рационалистка и универсалистка перспектива е от такъв характер, че отхвърлянето на втория компонент неизбежно излага на опасност и първия.

Намерението ми в тази глава е да оспоря този възглед и да защита противоположната теза. Всъщност ще се опитам да докажа, че единствено в контекста на политическа теория, съдържаща критика на есенциализма – което според мен е ключовият принос на т.нар. „постмодерен“ подход, – е възможно целите на една радикална демократична политика да бъдат формуирани така, че тя да допусне навлизането на съвременната пролиферация на политически пространства и на множествеността на демократичните искания.¹

¹ По различни поводи съм изтъквала неискреността на онзи ход, чрез който постструктурализмът и постмодернизмът биват приравнявани като едно и също нещо; затова тук няма да повтарям аргументите си. Нека припомня само, че подкрепеният от мен антиесенциализъм, който съвсем не се ограничава до постструктурализъм, съставлява допирната точка на множество различни мисловни течения и че той може да бъде